

ASMENINĖ NUOSAVYBĖ KAIP NUOSAVYBĖS SANTYKIŲ FORMA

J. CICINSKAS

1.

Nuosavybė yra kompleksinis socialinis reiškiny: nuosavybės santykiai — tai ekonominių ir teisinių santykių sistema, kurioje ekonominiai nuosavybės santykiai vaidina sprendžiamąjį vaidmenį. Nuosavybės formos išaiškinamos ir tiriamos tiek politinėje ekonomijoje, tiek teisės moksle. Tačiau tų dviejų mokslo sričių objektai yra griežtai skirtingi: politinė ekonomija tiria bazinius santykius, teisė — antstatinius santykius. Vadinas, bet kurios kategorijos turinys niekada, jokiais atvejais negali būti teisėje ir politinėje ekonomijoje toks pat, ir išvada apie ekonominius ir teisinius santykius išreiškiančių kategorijų tapatumą visada bus įrodymas, jog tyrime padaryta klaida¹.

Antra vertus, iš visų bazinių ir antstatinių santykių glaudžiausias ryšys egzistuoja kaip tik tarp ekonominių ir teisinių santykių. Teisinių santykių vystymasis labiausiai iš visų antstatinių santykių atitinka ekonominių santykių vystymosi kreivę. Tai ypač liečia „civilinę teisę, kuri iš esmės tik sankcionuoja esamus, tomis aplinkybėmis normalius ekonominius santykius tarp atskirų asmenų“ [4, p. 355]. Todėl natūralu, kad civilinės teisės kategorijos kartais apibūdinamos terminais, kurie yra tapatūs arba labai artimi ekonominėms kategorijoms. Taip yra pirmiausia nuosavybės kategorijos atveju.

Nuosavybės termino vartojimas tiek politinėje ekonomijoje, tiek teisėje objektyviai pagrįstas tuo, kad abiem atvejais juo apibūdinami žmonių santykiai daiktų (materialinių gėrybių) atžvilgiu. Tuo tapatumas ir baigiasi; politinė ekonomija tiria žmonių santykius materialinių gėrybių **gamybos** atžvilgiu (t. y. gamybinius santykius), civilinė teisė — santykius materialinių gėrybių **priklausomumo** atžvilgiu (t. y. turtinius santykius)². Taigi ir ekonominiai nuosavybės santykiai — tai santykiai tarp žmonių visuomeninėje gamyboje, o teisiniai nuosavybės santykiai (turtiniai santykiai) — tai santykiai tarp savininkų ir nesavininkų arba tarp savininkų tarpusavyje, dalyvavimas visuomeninėje gamyboje čia nebūtinai³. Iš to išeina, kad turtiniams santykiams, kaip pagrindiniam civilinės teisės objektui, pati nuosavybė yra būtina sąlyga, prielaida, iš anksto pateikta visuomenės ekonominio gyvenimo ir teisėje tik konstatuojama. „Teisė,— pažymėjo

¹ K. Marksas pažymėjo: „... teisinis suvokimas, būdingas tam tikriems nuosavybės santykiams, nors ir išauga iš jų, antra vertus, visgi nesutampa ir negali sutapti su jais“ [8, p. 504].

² Civilinės teisės objektas yra ir kiti, ne turtiniai santykiai, tačiau „pagrindinė civilinės teisės reguliuojamų santykių rūšis yra turtiniai santykiai, t. y. nuosavybės santykiai, bet ne tik tie santykiai tarp savininkų“ [33, p. 89].

³ Ekonominėje ir teisinėje literatūroje kartais pasitaiko teiginių, kad gamybiniai santykiai ir turtiniai santykiai — tai vienas ir tas pats reiškiny [žr. 16, p. 81; 25, p. 147]. L. Abalkino nuomone, turtiniai santykiai — tai „pirminiai, pagrindiniai gamybiniai santykiai“ [10, p. 52]. Mūsų manymu, tai klaidinga nuomonė, nes ji suponuoja atgyvenusį ir svetimą mums politinės ekonomijos, kaip mokslo apie turą, traktavimą, egzistavusį kaip tik dėl teisinės tradicijos viešpatavimo ikimarksistinėje politinėje ekonomijoje.

K. Marksas, — yra tik oficialus fakto pripažinimas“ [7, p. 115]. Tas taškas, ties kuriuo politinė ekonomija baigia savąjį nuosavybės santykių nagrinėjimą (gamybinių santykių ir jų esmės pažinimo momentas), yra kartu pradinis taškas teisei, kurios objektas yra nuosavybės santykių teisinis realizavimas⁴.

Tokią išvadą patvirtina pasisavinimo, kaip nuosavybės santykių susidarymo sąlygos, analizė. Kaip ekonominis procesas, pasisavinimas yra materialinių gėrybių gamyba [žr. 1, p. 168; 9, p. 23]; lemiamą vaidmenį jame vaidina **gamybos fazė**. Kaip teisinis procesas, pasisavinimas atsiranda ne gamybos, o pagamintų produktų **paskirstymo metu**⁵. Atitinkamai ir ekonominiai nuosavybės santykiai iš esmės susiformuoja **gamybos fazėje**⁶, o teisiniai — susidaro paskirstymo fazėje, tapdami ekonominių paskirstymo santykių teisine forma.

Tokios išvados leidžia išaiškinti nuosavybės objektų specifika: ekonominių nuosavybės santykių objektas yra materialinės gėrybės, kurios naudojamos gamybos fazėje, t. y. **gamybos priemonės**, o teisinių — materialinės gėrybės, kurios gali būti ir yra paskirstomos, t. y. bet kokie materialūs objektai⁷.

Ekonominių ir teisinių nuosavybės santykių specifika, jų skirtingumas sąlygoja ir ekonominių bei teisinių nuosavybės formų skirtingumą.

Ekonomine prasme nuosavybė ir jos formos pasireiškia kaip **gamybos priemonių naudojimo pobūdis ir jo formos, teisine — kaip daiktų paskirstymo pobūdis ir jo formos**. Socialistinės visuomeninės gamybos sąlygomis ekonominių nuosavybės santykių pobūdis pasireiškia betarpiškai visuomeniniu gamybos priemonių naudojimu. Nuosavybės santykių formos šiuo atveju priklauso nuo to naudojimo suvisuomeninimo laipsnio: taigi skiriama **bendraliaudinės ir kolūkinės kooperatinės** nuosavybės formas. Be to, socialistinėje gamyboje egzistuoja ir ne betarpiškai visuomeninis gamybos priemonių naudojimas — asmeninis jų naudojimas, sąlygotas nebaigto materialinių gėrybių gamybos socialistinio suvisuomeninimo ir išreiškiamas **asmeninės** nuosavybės forma.

Teisinių nuosavybės santykių (turtinių santykių) pobūdį socialistinėje visuomenėje nulemia socialistinio materialinių gėrybių paskirstymo pobūdis, todėl nuosavybės teisinės formos priklauso nuo paskirstymo formų. Taigi teisėje skiriamos **valstybinės, grupinės ir individualinės** nuosavybės formos (turint galvoje, kad kitos teisinės formos — bendroji, dalomoji ir nedalomoji nuosavybė bei kai kurių autorių išskiriama visuomeninių organizacijų nuosavybė [žr. 23, p. 41] — yra grupinės nuosavybės formos variantai⁸).

Pas mus nuosavybės ekonominės ir teisinės formos dar dažnai painiojamos. Mes apskritai bet kurias materialines gėrybes vadiname nuosavybe (nuosavybės objektais), o santykius jų atžvilgiu — nuosavybės santykiais, nepaaiškindami, kad vienu atveju tai gali būti ekonominiai nuosavybės

⁴ Tarybinėje teisėje visuotinai priimtas nuosavybės skirstymas į nuosavybę statikos požiūriu ir nuosavybę dinamikos požiūriu — taip skirstyti pasiūlė žymus tarybinis teisininkas A. Venediktovas [žr. 11, p. 28]. Nuosavybė statikos požiūriu ir yra ne kas kita, kaip susidariusių ekonominių nuosavybės santykių teisinis konstatavimas; nuosavybė dinamikos požiūriu reiškia turtinių santykių (teisinių nuosavybės santykių) realizavimąsi.

⁵ Plačiau žr. Čičinskas J. Pasisavinimas ir nuosavybė; jų turinio ir formos klausimu. — LTSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Ekonomika, XII, 1 sąs. V., 1973.

⁶ Nuosavybė, kaip pažymėjo K. Marksas, „įsikūnija tik per pačią gamybą“ [9, p. 483].

⁷ Mūsų ekonominėje literatūroje jau seniai pastebėta, kad, atsiribojus nuo teisinių nuosavybės santykių, nuosavybė ir jos formos pasireiškia būtent kaip gamybos priemonių nuosavybė [žr. 6, p. 182; 31, p. 124].

⁸ Tiesa, teisininkai dažniau mini valstybinės, kolūkinės kooperatinės ir asmeninės nuosavybės formas. Reikalo esmės tai nekeičia; tikslai visiškai nuosavybės santykių ekonominių ir teisinių formų pavadinimų tapatumas gali trukdyti įžvelgti jų skirtumus. Terminų tapatumo atveju tenka, kaip žinome, papildomai aiškinti, kad bendraliaudinė nuosavybė turi teisinę valstybinę nuosavybės formą, kolūkinė kooperatinė nuosavybė — grupinės, o asmeninė nuosavybė — individualinės nuosavybės formą.

santykiai, kitu — teisiniai⁹. Tiesa, teisinio nuosavybės ir jos formų supratimo vartojimas ekonominės kategorijos prasme sukelia mažiau neigiamų pasekmių, negu galima būtų tikėtis, nes teisinės nuosavybės formos iš esmės tiksliai atspindi (ypač socializmo sąlygomis, kai teisė neteko antagonistinio klasinio pobūdžio) savo kiekiu ir raida ekonomines nuosavybės formas. Tačiau tai neduoda pagrindo tapatinti ekonominius ir teisinius nuosavybės santykius, jų konkrečias formas.

Štai vienas pavyzdys. „[Vairios visuomeninės nuosavybės rūšys, — rašo N. Kolesovas, — egzistuoja kapitalizme ir ikikapitalistinėse formacijose“ [17, p. 33]. Čia autorius neatrenka teisinių ir ekonominių nuosavybės santykių kriterijų — jis žiūri ne į gamybos priemonių naudojimo tose formacijose visuomeninį pobūdį, kuris visais atvejais pasireiškia privatinės nuosavybės santykiais¹⁰, o į gamybos priemonių nuosavybės teisės subjekto sudėtį: patyręs, jog gamybos priemonių nuosavybės teisė kai kuriais atvejais priklauso ikisocialistinėse formacijose žmonių grupei ar valstybei, N. Kolesovas teisinius grupinės ir valstybinės nuosavybės santykius pavadina ekonominiais visuomeninės nuosavybės santykiais.

Teisinių santykių ir jų konkrečių formų laikymas ekonominiais santykiais daro žalą ne tik tuo, kad „užtrina“ ribą tarp bazinių ir antstatinių santykių ir tuo įneša subjektyvų momentą į gamybinių santykių tyrimą ir dėstymą. Toks traktavimas dar mažina visuomenės bei jos organų galimybę manevruoti antstatiniais santykiais, ieškant, kad šie santykiai labiausiai atitiktų objektyvius gamybinius santykius, nes ekonominių ir teisinių santykių formų supainiojimas „petrifikuoja“ pastarąsias, daro jas sunkiau prieinamas sąmoningam reguliavimui. Tai gali pasireikšti, pavyzdžiui, noruru keisti gamybinių vienetų teisinį statusą, išplečiant (arba susiaurinant) jų ūkines teises tada, kai to reikalauja ekonominės sąlygos. Toks nenoras grindžiamas iliuzija, kad valstybinės nuosavybės teisės normų keitimas liečia bendraliaudinės nuosavybės esmę, kai tuo tarpu tarp bendraliaudinės ir socialistinės valstybinės nuosavybės yra tam tikra distancija (kaip tarp bazinio ir antstatinio reiškinių) ir valstybinės nuosavybės teisės normų keitimas (tam tikrose gan plačiose ribose) nė kiek nekeičia bendraliaudinės nuosavybės esmės. Socializmo sąlygomis antstatiniai santykiai, ir pirmiausia teisė, ypač pajėgūs skatinti socialistinių gamybinių santykių vystymąsi.

Ekonominių ir teisinių santykių išskyrimo problema ypač svarbi ir aktuali, analizuojant asmeninės nuosavybės santykius.

2.

Aiškinant asmeninę nuosavybę, mūsų ekonominėje literatūroje vyrauja teisinis požiūris: asmenine nuosavybe vadinami žmonių santykiai atžvilgiu tų materialinių gėrybių, kurios priklauso atskiriems socialistinės visuomenės nariams. Kitaip tariant, asmeninė nuosavybė — tai santykiai, kurie susidaro tarp žmonių jų individualinės nuosavybės teisės į daiktus atžvilgiu. MVU politekonomų parašytame vadovėlyje teisingai pažymima: „... asmeninės nuosavybės, kaip vartojimo reikmenų priklausomumo atskiriems visuomenės nariams apibrėžimas, yra tik jos, kaip teisinio visuomeninio santykio, apibūdinimas“ [20, p. 102]. Iš karto pastebėsime, kad kitaip ir negali būti — didžiumos materialinių gėrybių atžvilgiu asmeninė nuosavy-

⁹ Dar išlikusi nuomonė, jog nuosavybės sąvoka tegali būti vartojama vien ekonominiams nuosavybės santykiams apibūdinti; teisiniais santykiams išreikšti, esą, vartotina nuosavybės teisės sąvoka [žr. 28, p. 5—6]. Su tuo sutikti nederėtų, nes nuosavybės teisė reiškia tik tam tikrų teisinių normų visumą (objektyviaja prasme) arba savininko teisinius įgaliojimus (subjektyviaja prasme). Gi tų teisinių normų arba teisinių įgaliojimų realizavimas pasireiškia teisinių nuosavybės santykių susidarymu. Materialiniai objektai, kurių atžvilgiu tokie santykiai susiklostė, ir yra nuosavybė (nuosavybės objektas) teisine prasme.

¹⁰ „Kapitalistinė gamyba sava esme yra privatinė gamyba, nors vietoj atskiros kapitalisto stotų ir asocijuotasis kapitalistas“, — pažymėjo K. Marksas [2, p. 211].

bė ir tegali egzistuoti vien kaip teisinių santykių formą. Toks teiginys išplaukia iš aukščiausiai padarytos išvados apie ekonominių nuosavybės santykių objektą — juo gali būti tik gamybos priemonės.

Kitas dalykas, kad socializmo sąlygomis asmeninės nuosavybės objektas yra ir gamybos priemonės (kolūkiečių ir kai kurių kitų dirbančiųjų pagalbinių ūkio gamybos priemonės, kai kurie gamybinės paskirties namų ūkio daiktai¹¹). Šiuo atveju asmeninės nuosavybės, kaip ekonominių santykių formos, egzistavimas neginčytinas.

Vadinasi, asmeninė nuosavybė, kaip ekonominė kategorija, toli gražu ne kiekvienu atveju egzistuoja ten, kur yra teisiniai asmeninės (tiksliau — individualinės) nuosavybės santykiai.

Nuosavybės ekonominės formos (gamybos priemonių naudojimo santykių formos) išreiškia pačios gamybos pobūdį. Savo ruožtu, šis priklauso nuo asmeninių ir daiktinių gamybos veiksnių išsivystymo lygio įvairiose liaudies ūkio šakose ir sferose — to lygio nevienodumas sąlygoja ir ekonominių nuosavybės formų, rodančių gamybos suvisuomeninimo laipsnį, įvairovę. Todėl socializmo sąlygomis, esant nevienodam gamybos išsivystymo lygiui atskirose visuomeninės gamybos grandyse, yra ir visuomeninė bendraliaudinė, ir visuomeninė kooperatinė, ir asmeninė nuosavybė.

Asmeninė nuosavybė susidaro ten, kur gamybos priemonių naudojimas turi asmeninį, individualų pobūdį (čia turima galvoje ne techninis, o visuomeninis to naudojimo pobūdis, t. y. gamybos organizavimo ir valdymo, gamybos tikslo ir jos santykio su visa visuomenine gamyba socialinis turinys). Asmeninės nuosavybės santykiai išreiškia tam tikrą, specifinę, vien socializmui būdingą materialinių gėrybių gamybos formą (darbo jėgos ir gamybos priemonių sujungimo būdą). Šį specifiškumą lemia tai, kad asmeninė nuosavybė nėra tapati gerai žinomai smulkiosios privatinės nuosavybės formai, bet kartu ji nėra ir visuomeninė nuosavybė.

Beje, yra nuomonių, teigiančių asmeninę materialinių gėrybių gamybą esant smulkioju privatinio ūkiu, priešpastatančių ją socialistinei gamybai. Pavyzdžiui, lenkų ekonomistas B. Mincas rašo, kad ir užbaigus kolektyvizavimą žemės ūkyje „negalima kalbėti apie socializmo egzistavimą grynu pavidalu, nes dar egzistuoja privatinis ūkis sodybiniuose sklypuose...“ [24, p. 492]. Buržuaziniai ekonomistai ir buržuazinė propaganda asmeninį pagalbinių ūkių ir tevadina privatinio ūkio sektoriumi, o asmeninę to ūkio gamybos priemonių nuosavybę — privatinę nuosavybę.

Tačiau asmeninė žemės ūkio produktų gamyba pagalbiniam ūkyje nėra privatinė gamyba, to ūkio gamybos priemonių naudojimo santykiai nėra ir negali būti privatinės nuosavybės santykiai. Individualinis gamybos priemonių naudojimo pobūdis tiek asmeninėje, tiek privatinėje gamyboje čia tėra tik bendras abiem formom organizacinis gamybos požymis. Privatinės nuosavybės santykiai reiškia gamybą privatiniais interesais, individualaus asmens vykdomą gamybą; tokia gamyba sudaro pagrindinį arba vienintelį privatinio gamintojo reprodukcijos šaltinį. Ji sudaro pagrindą antagonistinei klasei nelygybei visuomenėje atsirasti. Tuo tarpu kiekvienas gamintojas socialistiniame žemės ūkyje yra pirmiausia betarpiškai visuomeninės žemės ūkio gamybos dalyvis, planinio socialistinio ūkio gamybinių santykių subjektas. Darbas visuomeninės nuosavybės sektoriuje yra pagrindinis gamintojo asmeninių poreikių patenkinimo šaltinis.

Kitai tarpt, visi darbingi kolūkių nariai bei kiti kaimo darbo žmonės dalyvauja socialistinėje gamyboje ir todėl jie negali būti kartu ir privatinės gamybos agentai. Jie nėra ir negali būti dviejų iš esmės skirtingų gamybinių santykių tipų subjektai. Kas kita, kad jie ne tik dalyvauja visuome-

¹¹ Dabar daugėja autorių, nurodančių, jog namų ūkis sudaro nemenką, santykiškai svarankišką asmeninio darbo sferą socialistinėje ekonomikoje [Zr. 21, p. 34—35; 12, p. 66—100]. Vadinasi, namų ūkyje taip pat susidaro ekonominiai asmeninės nuosavybės santykiai.

ninėje gamyboje, bet dar yra ir asmeninės gamybos subjektai, t. y. subjektai tokios gamybos, kuři papildo jų vartojimo fondą, pakelia ir pagerina jų vartojimo lygį bei struktūrą. Tokia asmeninė gamyba ne tik nepriešpastoma visuomeninei gamybai (jei tik nepažeidžiami ekonominiai ir teisiniai socialistinės visuomenės principai), bet ir yra jos spartesnio vystymosi veiksnys, nes padeda efektyviai suderinti asmeninius ir kolektyvinius bei visaliaudinius interesus dabartinėje žemės ūkio gamyboje.

Taigi tik formalizuojų, teisiniu požiūriu asmeninė pagalbinio ūkio gamybos priemonių nuosavybė pasireiškia kaip poliarinė visuomeninės nuosavybės forma. Iš tikrųjų ekonominių santykių žemės ūkyje požiūriu tai nėra du priešingi jų tipai; asmeninis pagalbinis ūkis reiškia visuomeninės žemės ūkio produktų gamybos papildymą jų asmenine gamyba, ir dėl to jis nėra visuomeninės gamybos antipodas. Asmeninis ūkis nesudaro atskiros sanklodos socialistinėje visuomeninės gamybos sistemoje, ir santykiai asmeninėje gamyboje nesuformuoja atskiros klasės ar socialinės grupės, nors, suprantama, suteikia kolūkiečiams ir žemės ūkio darbininkams specifinių socialinių ir ekonominių bruožų.

Visa tai lemia tokią išvadą dėl asmeninio pagalbinio ūkio: asmeninio gamybos priemonių naudojimo pagalbiniam ūkyje (taip pat namų ūkyje) santykiai pasireiškia specifine ekonomine asmeninės nuosavybės forma. Asmeninė nuosavybė nėra socialistinės (t. y. visuomeninės) nuosavybės santykių forma, bet tiesiogiai priklauso nuo jos, yra jos sąlygota ir jai subordinuota, taigi be jos ir neįmanoma.

Dabar dažniau pasitaiko, kad dalis sodybinių sklypų sujungiami į stambesnius masyvus, kurie centralizuotai apdirbami kolūkių (ar tarybinių ūkių) technika, centralizuotai nuimamas derlius, kolūkinio kiemo galvijai aprūpinami šienų, pagamintu visuomeniniame sektoriuje, ir pan. Visi tie reiškiniai ne tik patvirtina, kad kolūkiečių ir kitų kaimo darbo žmonių asmeninė gamyba nėra nepriklausoma nuo visuomeninės gamybos kolūkyje ar tarybiniam ūkyje, bet ir nubrėžia perspektyvą, kuri atsiskleidžia, vystantis asmeniniams pagalbiniams ūkiams: asmeniniai pagalbiniai ūkiai palaipsniui integruosis visuomeninės gamybos, jų specifinis ekonominis vaidmuo nyks. Visiškas pagalbiniam ūkyje esančių gamybos priemonių naudojimo asmeninio pobūdžio nunykimas pareikalaua panaikinti ir asmeninės nuosavybės teisę į tas priemones.

Išvadą, kad ekonominiai asmeninės nuosavybės santykiai tegali susidaryti tik gamybos priemonių atžvilgiu, galima priėti ir kitu keliu — kritiškai išanalizavus priešingai įrodinėjančių autorių argumentaciją.

Ekonominėje literatūroje asmeninė nuosavybė, kaip ekonominė kategorija, apibrėžiama dvejopai. Vieni asmeninę nuosavybę apibūdina kaip asmeninio pasisavinimo visuomeninę formą [žr. 17, p. 67; 14, p. 70; 13, p. 68], kiti — kaip asmeninio vartojimo formą [žr. 18, p. 75; 27, p. 7; 29, p. 55].

Apistokime ties pirmąja definicija. Nagrinėjant jos išplėstinį apibūdinimą ir komentavimą, išaiškėja, kad čia turima galvoje ne asmeninis gamtos medžiagų pasisavinimas (t. y. asmeninė, individuali materialinių gėrybių gamyba), o asmeninis gamybos produktų pasisavinimas, juos paskirstant. Vadinasi, kalbama apie teisiųjų asmeninės nuosavybės santykių susidarymą.

Pačiame reprodukcijos procese, paimtame be jo teisinio „apvalkalų“, vartojimo reikmenų pasisavinimo nėra — pagaminti vartojimo reikmenys patenka į paskirstymo sferą, o iš jos, tarpininkaujant mainams, — į vartojimo sferą¹². Tačiau esamas socialistinės gamybos išsivystymo lygis ir jo

¹² M. Kolganovas vykusiai pažymėjo: „Poreikių patenkinimui žmonėms reikalingi tam tikri produktai, o ne nuosavybė“ [15, p. 116]. Todėl negalima sutikti su gana paplitusiu teiginiu, jog asmeninė nuosavybė yra „dirbančiųjų asmeninių poreikių patenkinimo priemonė“ [26, p. 17]. Poreikių patenkinimo priemonė yra pats vartojimo reikmuo, o asmeninės nuosavybės institutas yra visuomeninė sąlyga poreikiams tenkinti.

sąlygotas ekonominis ir socialinis visuomenės nevišalytiškumas reikalauja reglamentuoti materialinių gėrybių, taigi ir vartojimo reikmenų, paskirstymą teisinėmis normomis. Šios ir sukelia būtinumą pasisavinti produktą, prieš jį suvartojant, t. y. įgyti monopolinę jo valdos, naudojimo ir disponavimo juo teisę. Kitaip sakant, nelygus vartojimo reikmenų paskirstymas priverčia kiekvieną visuomenės narį, prieš patenkinant savo poreikį kuriuo nors daiktu, pademonstruoti savo teisę į tą daiktą¹³. Nuosavybės teisė tokiu būdu ir užtikrina, kad ekonomiškai sąlygota gamybos produktų paskirstymo proporcija būtų išlaikyta vartojime¹⁴.

Vadinasi, vartojimo reikmenų asmeninės nuosavybės teisė socialistinėje visuomenėje yra tiesioginis nelygus vartojimo reikmenų paskirstymo (paskirstymo pagal darbą, o ne pagal poreikius) padarinys, išraiška¹⁵.

Nedviprasmiškai ir tiksliai asmeninę nuosavybę apibūdina I. Kuzminovas: „Asmeninės nuosavybės santykiai reiškia, kad tie daiktai, kurie atiteko visuomenės nariui iš visuomeninio katilo, nustoją būti visuomeninė nuosavybė, jų nuosavybės ir disponavimo jais teisė, kaip laike ir erdvėje, taip ir pasirinkant konkrečius produktus bei jų vartojimo būdus, priena konkrečiam visuomenės nariui“ [19, p. 21 — mūsų pabraukta — J. C.]

Taigi asmeninė nuosavybė, apibūdinta kaip asmeninio pasisavinimo forma, yra teisinė kategorija. Nurodytieji G. Gako, J. Zukovskio ir kitų autorių apibrėžimai nesulaukė priekaištų (nes asmeninė nuosavybė iš tikrųjų yra asmeninio pasisavinimo — teisinė forma), jeigu autoriai nebandytų tvirtinti, jog tokiu būdu atsiradusi asmeninė nuosavybė išreiškia ekonominis nuosavybės santykius. Asmeninė nuosavybė, suprantama, kaip ir kiekvienas teisinis reiškinys, remiasi tam tikrais ekonominiais santykiais, tačiau jie — tai ne nuosavybės, o vartojimo reikmenų paskirstymo santykiai.

Antrji definicija asmeninę nuosavybę apibrėžia kaip asmeninio vartojimo formą. Mūsų nuomone, toks apibūdinimas yra ypač nevykęs. Vartojimas yra daiktų naudingųjų savybių realizavimas, pasinaudojimas jomis.

¹³ V. Maslovas teisingai pažymi: „Asmeninės nuosavybės teisės instituto buvimas rodo tai, kad socializme dar nėra visiškos lygybės žmonių turinės padėties atžvilgiu, kad egzistuoja faktinė nelygybė vartojimo sferoje“ [22, p. 84].

¹⁴ Nurodydamas teisės būlinumą, reguliuojant produktų paskirstymą pagal darbą tarp pirmosios komunistinės visuomenės fazės narių, V. Leninas rašė, jog „negalima manyti, kad, nuvertus kapitalizmą, žmonės iš karto išmoksta dirbti visuomenei *be jokių teisės normų*...“ [5, p. 440].

¹⁵ V. Radajevas nesutinka su nuomone, kad asmeninės nuosavybės santykiai susiklosto paskirstymo fazėje. Jis rašo: „Asmeninę nuosavybę, kaip ekonominį santykį, dažnai sutapatina būtent su paskirstymu. Tačiau tai neteisinga. Paskirstymas nustato tik kiekybinę darbuotojų dalį, kuri po to mainų fazėje realizuojama į vartojimo reikmenis, taip pat nedaiktinio pobūdžio paslaugas. Taigi ne visa visuomenės nario dalis visuomeninėme produkte įgauna, ją naudojant, daiktinę formą, ir jau dėl to asmeninės nuosavybės negalima traktuoti kaip vartojimo reikmenų paskirstymo formos, neskalbant apie tai, kad toks „paskirstytojiškas“ požiūris nepagrįstai pašalina iš jos esmę — santykius gamyboje“ [27, p. 8]. V. Radajevo argumentacija nėra tikslī. Visų pirma, nedaiktinio pobūdžio paslaugos nėra vartojimo reikmenys; paslaugos negali būti nuosavybės objektas, ir todėl asmeninė nuosavybė yra kaip tik vartojimo reikmenų paskirstymo (teisinė) forma. Antra, netikslūs ir paskirstymo funkcijas traktuoti vien kaip darbuotojų kiekybinės dalies visuomeniniame produkte nustatymą: tokia operacija yra daugiau apskaitos funkcija, o paskirstymas savo socialine prasme yra gamybos santykių realizavimasis paskirstymo fazėje, ir jo funkcija — nustatyti „kokybinę“ darbuotojų dalį, t. y. užtikrinti, kad socialistiniai santykiai gamyboje būtų socialistiniai santykiai ir paskirstyme. Kaip tik dėl to paskirstymas turi visuomeninę ekonominę formą, kuri savo ruožtu pasireiškia atitinkamais teisiniais santykiais. Ir, trečia, visiškai nepagrįsta yra „paskirstytojiško“ požiūrio etiketė, autoriaus suteikta pateikiamam samprotavimui: „paskirstytojiškas“ požiūris reiškia gamybos primato neigimą, o teiginys, kad asmeninės nuosavybės teisė yra paskirstymo santykių forma, anaiptol menigia gamybos primato. Prisiminkime, kaip apibūdino asmeninės nuosavybės santykių atsiradimą socializmo sąlygomis K. Marksas: „Visas laisvų žmonių sąjungos darbo produktas yra visuomeninis produktas. Šio produkto dalis vėl naudojama kaip gamybos priemonės. Ji lieka visuomeninė. Bet kitą dalį sąjungos nariai naudoja kaip pragyvenimo reikmenis. Todėl ji turi būti paskirstyta tarp jų“ [1, p. 76].

Asmeninis vartojimas reiškia asmeninį naudojimąsi daiktais, tinkamais tokiam naudojimui. Skiriame socialines-ekonominės asmeninio vartojimo formas, kurios tiesiogiai priklauso nuo vartojimo reikmenų paskirstymo ekonominių formų, ir organizacines vartojimo formas, kurios sąlygotos tiek socialinių-ekonominių vartojimo formų, tiek vartojamųjų verčių natūraliųjų savybių. Pirmuoju atveju turime betarpiškai visuomeninę, prekinę ir natūralinę asmeninio vartojimo formas, antruoju — individualiai organizuotą ir visuomeniškai organizuotą asmeninį vartojimą (plačiau apie tai žr. 30, p. 105—135). Abiem atvejais nėra jokios galimybės tose formose išvelgti asmeninę nuosavybę. Ir tai natūralu. Asmeninė nuosavybė negali būti asmeninio vartojimo forma. Taip teigiant, daroma rimta klaida: supainiojamas istorinis ir loginis nuoseklumas. Iš tikrųjų juk ne asmeninės nuosavybės santykiai yra asmeninio vartojimo forma, o atvirkščiai — asmeninio vartojimo santykiai yra pasekmė (ir tam tikru mastu — forma) tų ekonominių santykių, kurių pagrindu atsiranda asmeninė nuosavybė, t. y. vartojimo reikmenų paskirstymo santykiai¹⁶.

Visuomeniniai ekonominiai vartojimo santykiai yra labiausiai atitolę nuo betarpiškos gamybos, ir jeigu gamyba nulemia santykius visose kitose fazėse, paskirstymas ir mainai vėlgi turi įtakos vartojimo santykių pobūdžiui, tai patys vartojimo santykiai jau jokių ekonominių santykių nesąlygoja, nes jie subordinuotoje gamybinių santykių sistemoje sudaro tą jų grupę, kuri priklauso nuo visų kitų ekonominių santykių¹⁷ (čia mes abstrahuojamės nuo atgalinio ryšio, kuris neišvengiamas bet kurioje sistemoje). Vadinas, tie gamybiniai santykiai, kurių teisingą formą išreiškia vartojimo reikmenų asmeninės nuosavybės kategorija (t. y. paskirstymo santykiai), istoriškai ir logiškai žiūrint, susiformuoja anksčiau, negu vartojimo santykiai, ir jau vien dėl tos priežasties jie negali būti asmeninio vartojimo forma. Tuo labiau, kad ir pats paskirstymo ir vartojimo procesų skirtingumas eliminuoja galimybę rasti bent vieną bendrą jiems formą.

Apibrėždami asmeninę nuosavybę kaip asmeninio vartojimo formą, mes gautume neįtikėtinas išvadas. Juk toks apibrėžimas tiesiogiai nurodo, kad asmeninės nuosavybės santykiai susidaro asmeninio vartojimo pagrindu, t. y. kiekvienam priklauso tiek, kiek jis vartoja (!). Betgi kiekvieno socialistinės visuomenės nario asmeninę nuosavybę sudaro toli gražu ne tie daiktai, kuriuos jis vartoja, o tie, kuriuos jis gauna paskirstyme. Kiekviniu požiūriu šią dalį, kaip žinoma, nulemia vėlgi ne kiekvieno asmens vartotojiški pajėgumai, o dalyvavimo visuomeniniame darbe kiekis ir kokybė.

Vartojimo reikmenų asmeninės nuosavybės laikymas ekonominiiais santykiais įneša bereikalingos painiavos į tokį klausimą, kaip asmeninės nuosavybės vystymasis ateityje ir jos likimas komunizme.

Asmeninė nuosavybė, kaip tam tikra teisinė vartojimo reikmenų paskirstymo išraiška sociališkai nevienalytėje socialistinėje visuomenėje, pasireiškia monopolinių atskirų asmenų nuosavybės teisių į daiktus susidarymu. Natūralu, kad, susiformavus komunistiniams paskirstymo santykiams, pagrindas tokioms teisėms atsirasti išnyks, nes paskirstymas visiškai patenkins kiekvieno komunistinės visuomenės nario asmeninius poreikius ir reglamentuoti jų tarpusavio santykius dėl teisių į daiktus bus beprasmiška. Šiuo klausimu teisus J. Vladimirsksis, kuris rašo: „Tačiau materialinių gėrybių perėjimas piliečių asmeninėn nuosavybėn tarpininkauja individualiam vartojimui tik esant tam tikroms socialinėms-ekonominėms sąlygoms“ [12, p. 10]. Vadinas, teisinės normos, sankcionuojančios atskirų asmenų monopolines teises į vartojimo reikmenis ir saugančios bei garantuojančios jas (asmeninės nuosavybės teisės normos), taps nereikalingos. Asmeninės

¹⁶ Asmeninės nuosavybės teisė, kaip pagrįstai pastebėjo V. Maslovas, yra „individualaus vartojimo prielaida“ [22, p. 100].

¹⁷ K. Marksas pažymėjo: „Produktų vartojimas yra apsprendžiamas visuomeninių sąlygų, kuriose yra vartotojai...“ [7, p. 97].

nuosavybės teisinių santykių nebebus. Vietoj teisės naudoti ir ta teise grindžiamo asmeninio vartojimo liks tikėtai pats asmeninis vartojimas (patį asmeninio vartojimo saugumą užtikrins komunistinės moralės ir apskritai komunistinio bendrabūvio normos ir įpročiai).

Kai kurie autoriai asmeninės nuosavybės būtinumą ateityje grindžia tuo, kad komunizme, esą, neįmanoma visiškai suvisuomeninti vartojimą. Pavyzdžiui, V. Radajevus rašo: „Asmeninis pasisavinimas išlieka, nes vartojimo sferos suvisuomeninimo procesas neturi paliešti grynai individualaus vartojimo daiktų“ [27, p. 47]. Su tokiu suvisuomeninimo vartojimo sferoje supratimu negalima sutikti; čia nepastebima, kad vartojimo sferos suvisuomeninimas (kaip ir pačios gamybos suvisuomeninimas) turi dvi puses — techninę-organizacinę ir socialinę-ekonominę. Organizaciniai vartojimo struktūros požymiai dar nieko nepasako apie socialines-ekonomines vartojimo formas; individualus vartojimas gali būti tiek nesuvisuomeninus asmeninio vartojimo, tiek ir visiškai jį suvisuomenmus (t. y. visiškai perėjus prie vartojimo reikmenų paskirstymo visuomenės nuožūra ir vartojimo jos sąskaita). Faktiškai asmeninio vartojimo suvisuomeninimo laipsnis tiesiogiai priklauso nuo vartojimo reikmenų paskirstymo ekonominių formų. Suprantama, vartojimo reikmenų paskirstymo ekonominės formos ir jų kitimas daro poveikį ir asmeninio vartojimo organizacinėms formoms. Tačiau didesnę reikšmę pastarosioms turi konkretus vartojimo reikmenų apibrėžtumas, jų vartojamoji vertė.

Taigi visiškas vartojimo sferos suvisuomeninimas, asmeninio pasisavinimo (asmeninės nuosavybės teisės) panaikinimas anaipol nereiškia, kad turi išnykti individualus vartojimas. Perėjimas prie komunistinio vartojimo — tai ne perėjimas prie bendro, kolektyvinio poreikių patenkinimo, o pirmiausia perėjimas prie paskirstymo pagal poreikis. Toks paskirstymas, suprantama, sąlygos žymų kolektyvinio vartojimo augimą, bet taipogi augs ir individualiai organizuotas vartojimas, nes komunistinės visuomenės nario poreikių patenkinimas pasireišk dar labiau individualizuotu žmogaus santykiu su vartojimo reikmenimis.

G. Gakas irgi tapatina individualų vartojimą su asmeninės nuosavybės teise ir šitaip grindžia pastarosios būtinumą komunizmo sąlygomis — nesant asmeninės nuosavybės teisės, asmeninis daiktų naudojimas komunistinėje visuomenėje, jo nuomone, yra tik „laikinas naudojimas“, kažkas panašaus į nemokamą išnuomojimą. Na, o jeigu visuomenė atiduoda savo nariams vartojimo reikmenis amžinam naudojimui, klausia G. Gakas. „[I] tai galima atsakyti, — rašo jis, — kad visuomenei tektų vesti gana keistą buhalteriją, jei, atidavusi „amžinam naudojimui“ tokius daiktus, kaip, sakysime, saldainiai arba kojines, apie kuriuos iš anksto žinoma, kad jie bus suvalgyti arba sunėšioti, ji, to nepaisydama, laikys juos visuomene nuosavybė“ [13, p. 69]. Vargu ar apskaitos ypatybės gali lemti asmeninės nuosavybės instituto egzistavimą.

Faktiškai abiem nurodytais atvejais prasikiša mintis, kad komunistinės nuosavybės santykių absoliutus viešpatavimas visoje visuomeninėje reprodukcijoje reiškia absoliutų asmeninio vartojimo sukollektivinimą, kurio realumo autoriai, natūralu, negali pripažinti; nepagrįstai sutapatindami individualinį vartojimą su individualinės nuosavybės teise, jie daro išvadą, jog grėta komunistinės nuosavybės egzistuos ir asmeninė nuosavybė. Ši klaida — tai tiesioginė aukščiau nagrinėtų asmeninės nuosavybės apibrėžimų pasekmė.

Utopinio socializmo atstovai XVI amžiuje apie jų įsivaizduojamą komunistinę visuomenę rašė kaip apie visuomenę, kurioje žmonės maitinasi vien bendroje valgyklose ir miega bendruose miegamuosiuose. Tai galima paaiškinti iki tol neregėtu idėjos apie komunistinę visuomenę, parentą bendra nuosavybe, originalumu, drąsumu ir naujumu. Bet mokslas nestovi vietoje, ir mūsų amžiuje komunistinių vartojimo santykių traktavimas kaip bendro,

kolektyvinio vartojimo santykių turi ryšį su mokslu jau tik dėstymo stiliaus atžvilgiu.

Komunistinis suvisuomeninimas asmeninio vartojimo sferoje pasireiškia ne utopiniu vartojimo absoliučiu kolektyviškumu, o betarpiškai visuomeniniu jo pobūdžiu, kuris savo ruožtu pasireiškia tuo, kad kiekvieno žmogaus asmeninių poreikių patenkinimas yra ne kiekvieno atskiro nario, o visos visuomenės reikalas, realizuojamas komunistinio vartojimo reikmenų paskirstymo būdu. Komunistinio vartojimo santykiai neturi nieko bendra su vulgariu samprotavimu apie to vartojimo absoliutų bendrumą. F. Engelsas „Komunizmo principuose“ nurodė, kad turto bendrumas — tai „bendras naudojimasis visais gamybos įrankiais ir visų produktų paskirstymas pagal bendrą susitarimą...“ [3, p. 14 — mūsų pabraukta — J. Č.]

Vadinasi, bandymai apibūdinti vartojimo reikmenų asmeninę nuosavybę, kaip ekonominę kategoriją, yra nesėkmingi — jų analizė parodo, kad visada turima galvoje arba vartojimo reikmenų monopolizavimas su asmeninės nuosavybės teisės pagalba, arba tiesiog individualiai organizuotas vartojimas, vėlgį turintis — nelygaus vartojimo atveju — asmeninės nuosavybės teisę, kaip savo visuomeninę prielaidą. Ekonominiai nuosavybės santykiai — tai tiktai tam tikri santykiai tarp žmonių, jiems naudojant gamybos priemones¹⁸. Gi atžvilgiu nuosavybės (visuomeninės arba asmeninės) santykiai yra įmanomi tik kaip teisiniai santykiai.

K. Marksas, kalbėdamas apie ekonominių nuosavybės santykių susidarymą, pažymėjo: „Mes suvedame šią nuosavybę į santykį su gamybos sąlygomis. Kodėl gi ne su vartojimo sąlygomis?“ [8, p. 48]. Ir į tai jis atsakė, kad vartojimas be gamybos jau nuo pat pradžių galimas tik išimtiniais atvejais, tuo labiau jis neįmanomas, gamybai toliau vystantis (žr. ten pat). Vartojime (taip pat paskirstyme ir mainuose) ne susidaro, o tik transformuojasi svarbiausios ekonominės kategorijos. Taigi nuosavybė, kaip ekonominė kategorija, gali formuotis tik žmonių santykiuose gamybos priemonių atžvilgiu — gamybos fazės santykiuose. Šio K. Markso pabrėžto teiginio nederėtų pamiršti.

Vilniaus V. Kapsuko universitetas
Politinės ekonomijos katedra

Redakcinei kolegijai įteikta
1976 m. lapkričio mėn.

LITERATORA

1. *Marksas K.* Kapitalas, t. I, V., 1957.
2. *Marksas K.* Kapitalas, t. II, V., 1958.
3. *Engelsas F.* Komunizmo principai. V., 1975.
4. *Engelsas F.* Liudvikas Feuerpachas ir klasikinės vokiečių filosofijos pabaiga.— *Marksas K.* ir *Engelsas F.* Rinkiniai raštai dviem tomais, t. II, V., 1950.
5. *Leninas V.* Valstybė ir revoliucija.— Raštai, t. 25.
6. *Ladukas S.* Nuosavybės sąvoka ir jos esmė.— „Liaudies ūkis“, 1970, Nr. 6.
7. *Маркс К.* Ницета философии.— *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 4.
8. *Маркс К.* Письмо Фердинанду Лассалю от 22 июля 1861 г.— *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 30.
9. *Маркс К.* Экономические рукописи 1857—1859 годов.— *Маркс К., Энгельс Ф.* Соч., т. 46, ч. 1.
10. *Абалкин Л. И.* Политическая экономия и экономическая политика. М., «Мысль», 1970.

¹⁸ Įdomu pažymėti, kad dabartinėje vulgariojoje buržuazinėje politinėje ekonomijoje, kuri visais atžvilgiais neturi nieko bendra su marksistine politine ekonomija, pasitaiko priešingų teiginių — „tikroji nuosavybė yra vartojimo reikmenų nuosavybė, nes ji daugiausia lemia individo socialinę padėtį“ žr. [32, p. 20].

11. *Венедиктов А. В.* Государственная социалистическая собственность. М.—Л., Изд-во АН СССР, 1948.
12. *Владимирский Е. А.* Личная собственность в системе производственных отношений социалистического общества. Изд-во Ленинградского ун-та, 1974.
13. *Гак Г.* Коммунизм и личная собственность.—«Коммунист», 1961, № 1.
14. *Жуковский Я. М.* Социалистическая собственность. М., Соцэкгиз, 1959.
15. *Колганов М. В.* О формировании единой коммунистической собственности.—«Вопросы экономики», 1962, № 5.
16. *Колганов М. В.* Собственность в социалистическом обществе. М., Изд-во АН СССР, 1953.
17. *Колесов Н. Д.* Собственность в развитом социалистическом обществе. Лениздат, 1974.
18. *Кошелев А. Я.* Личная собственность в социалистическом обществе. М., Соцэкгиз, 1963.
19. *Кузьминов И.* Некоторые вопросы экономической теории в свете задач коммунистического строительства. М., Изд-во ВПШ и АОН ЦК КПСС, 1960.
20. Курс политической экономии, т. II. М., «Экономика», 1970.
21. *Макаренко Н. А.* О социально-экономической природе личного подсобного хозяйства при социализме.—Вестник Московского университета. Экономика, 1971, № 1.
22. *Маслов В. Ф.* Основные проблемы права личной собственности в период строительства коммунизма в СССР. Изд-во Харьковского ун-та, 1968.
23. *Масляев А. И.* Право собственности профсоюзных и иных общественных организаций.—«Советское государство и право», 1974, № 1.
24. *Мицц Б.* Политическая экономия социализма. М., «Прогресс», 1965.
25. Проблемы гражданского и административного права. Изд-во Ленинградского ун-та, 1962.
26. Проблемы социалистической собственности. М., Изд-во Московского ун-та, 1973.
27. *Радаев В. В.* Личная собственность в социалистическом обществе. М., «Высшая школа», 1963.
28. *Софронов В. М.* Социалистическая собственность. Государство. Гражданин. М., «Юридическая литература», 1975.
29. *Степанов И. Г.* Отношения социалистического потребления. М., Изд-во Московского ун-та, 1969.
30. *Столяров И. И.* Роль личного потребления в социалистическом воспроизводстве. Горький, Волго-Вятское книжное изд-во, 1973.
31. *Усенко В. Г.* Политическая экономия и управление производством. Изд-во Ленинградского ун-та, 1975.
32. *Хавина С. А.* Критика антимарксистских концепций социалистической собственности на средства производства.—«Известия АН СССР», 1971, № 5.
33. Энциклопедический словарь правовых знаний. М., «Советская энциклопедия», 1965.

ЛИЧНАЯ СОБСТВЕННОСТЬ КАК ФОРМА ОТНОШЕНИЯ СОБСТВЕННОСТИ

И. ЧИЧИНСКАЯ

Резюме

Собственность — комплексное социальное явление, охватывающее определенные экономические и юридические отношения. Поэтому одним из важнейших моментов в исследовании вопроса о содержании и формах собственности является постоянное размежевание экономического и юридического содержания как в отношениях собственности вообще, так и ее отдельных форм.

Экономические отношения собственности — это общественные отношения пользования средствами производства; юридические отношения собственности — это общественные отношения по поводу принадлежности материальных благ. Следовательно, объектом экономических отношений собственности могут быть только средства производства. Поэтому и личная собственность при социализме как форма экономических отношений собственности существует лишь в той мере, в какой объектом личной собственности являются средства производства. В случае, если объект личной собственности — предметы потребления, личная собственность представляет собой юридические отношения, экономическое

содержание которых сводится не к отношениям *собственности* (образование которых возможно только в непосредственном производстве), а к отношениям *распределения* предметов потребления.

На этот момент указывал К. Маркс, отмечая, что образование отношений (экономических) собственности, по сути дела, сводится к отношениям по поводу «условий производства», а не «условий потребления» [9, с. 481]. Полная зависимость условий потребления от условий производства исключает возможность образования применительно к ним основного, определяющего экономического отношения — отношения собственности.